

SİYASƏT TARİXİ – HISTORY OF POLITICS

SİYASƏTİN FORMALAŞMASI VƏ TARİXİ İNKİŞAFI

©2021

GÜNEL MƏLİKLİ*

*AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutu
ORCID: 0000-0001-6884-1744; e-mail: gunelmelikli88@gmail.com

Xülasə: *Siyasət özünü dövlətin və cəmiyyətin siyasi həyatında göstərir. Siyasi fəaliyyətin nəticəsi olaraq cəmiyyət həyatında siyasi münasibətlər qərarlaşır və inkişaf edir, cəmiyyətin müxtəlif sferaları arasında siyasi əlaqələr formalaşır. Mifik təsəvvürlər yer üzündə mövcud olan bütün qaydaların ilahi mənşəyə malik olduğunu iddia edirdi. E.ə. I minillikdə sosial və siyasi təsəvvürlərin rəşional xarakter alması mifoloji ideyaları tədricən ikinci sıraya keçirdi. Siyasi həyat əbədi mövcud olmayıb və onun yaranma tarixi qədim dövrə, yəni ibtidai icma cəmiyyətinin dağılması və sosial cəhətdən qeyri-yekcins cəmiyyətin yaranması dövrünə təsadüf edir. Sosial-siyasi təlimlərdə sinfi mənafezlərlə yanaşı ümumbəşəri dəyərlər də öz əksini tapır. Qədim dövrdə sosial-siyasi təlimlər Babilistanda, Hindistanda, Misirdə, Çində və digər ölkələrdə yaranmışdır. Siyasi proseslər getdikcə daha mürəkkəb xarakter daşıyır, cəmiyyətin idarə olunmasında əhəmiyyətli rol oynamağa başlayır. Siyasətin təhlili əsasında böyük bir kompleks siyasi elmlər formalaşaraq burada yaranan nəzəri və tətbiqi məsələlərin həllinə yardım edir.*

Açar sözlər: *siyasət, siyasi fəaliyyət, sosial-siyasi təlimlər, siyasətin təhlili, siyasi münasibətlər, sosial prioritetlər*

FORMATION OF POLITICS AND HISTORICAL DEVELOPMENT

©2021

GUNEL MELIKLI*

* ANAS Institute of Philosophy
ORCID: 0000-0001-6884-1744; e-mail: gunelmelikli88@gmail.com

Abstract: *Politics is manifested in the political life of the state and society. As a result of political activity in the life of a society, political relations are established and developed; political relations are formed between different spheres of society. Mythical ideas claimed that all the rules on earth have a divine origin. In the 1st millennium BC, the rationalization of social and political ideas gradually pushed mythological ideas into the second plan. Political life did not last forever, and its history goes back to the depths of antiquity, that is, it coincides with the collapse of primitive community society and the emergence of a socially heterogeneous society.*

Along with class interests, universal values are also reflected in socio-political teachings. In ancient times, socio-political teachings originated in Babylonia, India, Egypt, China, and other countries. Political processes are becoming more complicated and are beginning to play an important role in governing society. Based on the analysis of policy, a large complex of political sciences is formed which helps to solve the theoretical and practical problems that arise here.

Keywords: *politics, political activity, socio-political trainings, analysis of politics, political relations, social priorities*

СТАНОВЛЕНИЕ ПОЛИТИКИ И ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

©2021

ГЮНЕЛ МЕЛИКЛИ*

*Институт Философии НАНА
ORCID: 0000-0001-6884-1744; e-mail: gunelmelikli88@gmail.com

Резюме: *Политика проявляется в политической жизни государства и общества. В результате политической деятельности в жизни общества устанавливаются и развиваются политические отношения, формируются политические отношения между различными сферами общества. Мифические идеи утверждали, что все правила на земле имеют божественное происхождение. В первом тысячелетии до н.э. рационализация социальных и политических идей постепенно отодвинула мифологические идеи на второй план. Политическая жизнь не длилась вечно, и ее история восходит к глубокой древности, к краху первобытного общин-*

ного общества и возникновению социально неоднородного общества. Наряду с классовыми интересами, общечеловеческие ценности находят отражение в социально-политических учениях. В древности социально-политические учения зародились в Вавилонии, Индии, Египте, Китае и других странах. Политические процессы усложняются и начинают играть важную роль в управлении обществом. На основе анализа политики формируется большой комплекс политических наук, помогающий решать возникающие здесь теоретические и практические проблемы.

Ключевые слова: политика, политическая деятельность, социально-политические тренинги, анализ политики, политические отношения, социальные приоритеты.

Giriş

Siyasət sözü qədim yunan sözü olub (polis, politikos) dövlət və vətəndaş arasındakı qarşılıqlı münasibətləri özündə əks etdirir.

Siyasət özünü dövlətin və cəmiyyətin siyasi həyatında göstərir. Siyasi fəaliyyətin nəticəsi olaraq cəmiyyət həyatında siyasi münasibətlər qərarlaşır və inkişaf edir, cəmiyyətin müxtəlif sferaları arasında siyasi əlaqələr formalaşır.

Politologiya elmi ictimai inkişafın məntiqini daha dərinədən öyrənməyə kömək edir, siyasi həyatın, dövlət quruluşunun və beynəlxalq siyasətin əsasları barədə bilgiler verir.

Ümumiyyətlə, politologiyanın fəaliyyət sahəsi genişdir. O cəmiyyətin formalaşdırılmasında, idarə edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Onun əsas təyinatı insanları siyasi baxımdan mədəni şəxsiyyətlər etməkdir¹.

Politologiya elmi siyasi fəaliyyətlə sıx bağlıdır. Siyasi fəaliyyətdə sosial qruplar öz mənafələrini müdafiə edir, sosial maraqlarını həyata keçirməyə çalışırlar. Siyasi fəaliyyətin əsas istiqamətlərindən biri də sosial siyasətdir.

Qeyd edək ki, cəmiyyətdə mövcud olan siyasi şüurun ictimai həyat hadisələrinə münasibəti sosial-siyasi proseslər haqqında fikirlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Sosial siyasətdən danışarkən ən əvvəl sosial siyasət haqqında ideyaların tarixinə nəzər salmaq lazımdır.

Sosial siyasətin nisbətən gənc olmasına baxmayaraq (sosial nəzəriyyənin bir bölməsi kimi, eləcə də sosial üstünlük kimi – dövlətin daxili siyasəti) onun konseptual əsasları yüz illər boyunca qoyulmuşdur².

¹ Леонид Куликов, **Основы социологии и политологии**, учебное пособие, Москва, издательство «Финансы и статистика», 2005, с.151.

² Сергей Смирнов, Татьяна Сидорина, **Социальная политика**, Москва, издательский дом ГУ ВШЭ, 2004, с.122.

Erkən dövrlərdə insanların siyasi baxışları bütövlükdə nisbi-müstəqil bilik sahəsinə çevrilməmişdi və mifoloji dünyagörüşünün tərkib hissəsi kimi çıxış edirdi. Mifik təsəvvürlər yer üzündə mövcud olan bütün qaydaların ilahi mənşəyə malik olduğunu iddia edirdi. E.ə. I minillikdə sosial və siyasi təsəvvürlərin rəşional xarakter alması mifoloji ideyaları təcricən ikinci sərəya keçirdi.

Siyasi həyat əbədi mövcud olmayıb və onun yaranma tarixi qədim dövrə, yəni ibtidai icma cəmiyyətinin dağılması və sosial cəhətdən qeyri-yekcins cəmiyyətin yaranması dövrünə təsadüf edir. Sosial-siyasi təlimlərdə sinfi mənafelərlə yanaşı ümumbəşəri dəyərlər də öz əksini tapır.

Qədim dövrdə sosial-siyasi təlimlər Babilistanda, Hindistanda, Misirdə, Çində, və digər ölkələrdə yaranmışdır.

E.ə. IV-III minillikdə Misirdə siyasi hadisələr Allahın iradəsinin təzahürü kimi təsəvvür olunurdu. Burada ilk quldarlıq dövlətləri yaranmış, siyasi ideologiyalarda, ictimai-siyasi sahədə müxtəlif təbəqələrin qeyri-bərabərliyi hökm sürmüşdür. Babilistanda quldarlıq cəmiyyəti inkişaf etmiş, siyasi ideologiya dini təsəvvürlərə yönəlmişdi.

Hindistanda sosial-siyasi ideyalar buddizm və brahmanizm ideologiyasından qaynaqlanırdı. Brahmanizmin sosial-siyasi ideyaları isə e.ə. II əsrdə “Manu qanunların”da öz əksini tapmışdır. Brahmanizmdə Varnaların Allah tərəfindən göndərilmiş qaydaları özünə təlqin etmələri bu ideologiyanın əsasını təşkil edirdi.

“Manu qanunu”da isə Varnanın yüksək təbəqəsinin nüfuzunun saxlanması üçün mövcud dövlət quruluşunun qorunması vacib şərt kimi qeyd edilirdi.

Banisi şahzadə Qautama olan buddizm cərəyanının e.ə V-IV əsrdə yaranmışdır. Buddizm cərəyanının başlıca nöqtəyi-nəzəri insanların azad olmaları idi.

E.ə. IV-III əsrlərdə Qədim Çində siyasi fikir geniş vüsət tapmışdı. Daosizm təlimi “Daodo tıszin” kitabında formalaşmış və kasıbların passiv etirazı ilə əks olunmuşdu. Ümumiyyətlə, Qədim Çin sosial-siyasi təlimlərində ziddiyyətli məqamlar çoxdur.

Belə ki, e.ə. 551-479-cu illərdə yaranan Konfutsi təlimində nüfuzlu təbəqələrin mənafeyi müdafiə edilirdisə, eyni dövrdə yaranan Mo-tıszı təlimi isə kasıb təbəqənin maraqlarından çıxış edirdi.

Qədim Yunanıstanda da sosial-siyasi ideyalar bir neçə istiqamətdə formalaşmışdır.

Qədim Şərqdən fərqli olaraq Antik Yunanıstanda fərdin cəmiyyətdəki vəziyyəti ilə bağlı məsələlər ön plana çəkilir, insanın davranışının subyektiv tərəfinə diqqət yetirilirdi.

E.ə. V əsrin II yarısında Yunanıstanda Periklin və sofistlərin təlimi də sosial-siyasi ideyalar tarixi üçün əhəmiyyətli hesab edilir. E.ə. IV əsrdə Demosfen insanların bərabərliyi, demokratiyanın sarsılmazlığını vacib hesab edirdi.

Platon ictimai bərabərsizlik tərəfdarı idi. Qədim yunan sosial-siyasi fikrinin daha bir nümayəndəsi Aristotel (e.ə.384-322) sosial hadisələri təbiətin qanunauyğunluqları nəticəsində yaranan hal kimi nəzərdən keçirirdi.

Aristotelin təliminə görə, cəmiyyətdəki qeyri-bərabərliyi şərtləndirən başlıca səbəb quldarlığın meydana gəlməsidir. Onun sosial-siyasi fikirləri “Siyasət” adlı kitabında şərh olunmuşdur.

Aristotelin sosial konsepsiyası imtiyazlı təbəqələrin mənafələrini müdafiə edir, varlıların hakimiyyətinə haqq qazandırır.

Qədim Romanın sosial-siyasi təlimləri ilə antik Yunanıstanın təlimləri arasında oxşarlıqlar yetərincə idi. Romalıların dünya görüşlərində orijinallıq onların yetkin quldarlıq cəmiyyətinin münasibətlərinə dair fikirlər irəli sürmələri ilə şərtlənirdi.

Mövcud ədəbiyyatda adətən Seneka, Mark Avreli, filosof Lukretsi Kar, aristokratiyanın ideoloqu M.Siseron yunan stoiklərinin Romadakı ardıcılıarı kimi göstərilir.

Siseron bütün adamların təbiətən bərabər olduqlarını və təhsil alan hər bir şəxsin yüksək səviyyəyə qalxmasının vacibliyini bildirirdi. Onun fikrincə sosial fərqlər təbiətdən deyil, cəmiyyətdə qərarlaşan münasibətlərdən formalaşır.

Digər Roma mütəfəkkiri Epiktet var-dövlətin əleyhinə çıxaraq, onları şəhər qüvvə adlandırmışdı.

Qədim Yunan filosofu Epikür isə (e.ə. 341-270) ictimai hadisələrə relyativist (şərti) münasibət bəsləyirdi. Onun fikrincə müxtəlif dövlətlərin qanunlarında təcəssüm olunan ədalət nisbi və şərti xarakter daşıyır, mütləq mənada birdəfəlik qərarlaşan ədalət mövcud deyildir.

Epikürün nəzəriyyəsini Yunanıstanda stoiklər, xüsusən də Zenon (e.ə. 336-264) tənqid edirdi. Onların fikrinə görə insanlar özlərini vahid dövlətin nümayəndələri hesab etməlidirlər və ictimai fəaliyyəti inkar etməməlidirlər. Onlar fərdlərlə müqayisədə dövlətin mənafeyini daha üstün tuturdular. Bununla da quldarlıq cəmiyyətinin ali aristokratik təbəqələrinin mənafeyini əks etdirirdilər.

Yunanıstanın qədim dövrünün axırını mütəfəkkiri Polibiyə (e.ə. 200-120) görə dövlətin qarışıq forması insanların mənafeyi baxımından daha səmərəlidir və bunun üçün monarxiya, aristokratiya və demokratiyanın başlanğıc prinsiplərinin əlaqələndirilməsi vacibdir.

Qədim Roma imperiyasının süqutu (e.ə. 476) orta əsrlər tarixinin əsasını qoydu. Orta əsrlərdə Avropanın fəlsəfi və sosial-siyasi fikrində sxolastika (məktəb deməkdir) hakim mövqə tuturdu. Onlar xristian dini təlimini əsaslandırmağa çalışırdılar.

Bu təlimin nümayəndələrindən Rocer Bekon (1214-1292) və Akvinalı Foma (1226-1274) tanınırdı. Onlar insanların bütün problemlərinin həll edilməsi üçün bəşər övladlarının hamısının vahid xristian bayrağı altında birləşməsini vacib hesab edirdilər.

Ərəb mütəfəkkiri İbn Xaldun (1332-1406) göstərirdi ki, bəşər cəmiyyətinin inkişafı və bütün sosial hadisələr insanların iradəsindən asılı olmayan, istehsal üsulu ilə şərtlənən sərt qanunlara tabedir.

Orta əsrlərdə Qərbi Avropa və Ərəb Şərqi ölkələri ilə yanaşı Azərbaycanın şair və filosoflarının, mütəfəkkirlərinin də sosial-siyasi fikrin təkmilləşməsi istiqamətində böyük xidmətləri olmuşdur.

N.Tusi (1201-1274) düzgün siyasətin xalqın xeyrinə, mürtəcə siyasətin isə faciələrə səbəb olmasına diqqəti cəlb edirdi.

Nizami Gəncəvi (1141-1209) sosial-siyasi fikirlərində humanizmi müdafiə etmiş, öz əsərlərində bu prinsipləri əks etdirmişdir.

Bəhmənyar da sosial-siyasi görüşlərində haqsızlığa, insanların yoxsul həyat tərzinə qarşı çıxır, bu problemlərin aradan qaldırılmasını istəyirdi.

M.Şəbüstəri belə hesab edirdi ki, cəmiyyətin tərəqqisinin başlıca şərti ədalətli qayda və qanunların mövcudluğudur.

Sonralar sosial-siyasi problematik T.Morun və T.Kampanellanın məşhur sosial utopiyalarında müzakirə edilmişdir. İctimai saziş nəzəriyyəsinə həsr olunmuş elmi əsərlərdə sosial siyasətə dair məsələlər dövlətin daxili siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri kimi nəzərdən keçirilir³.

XVI-XVII əsrlərdə Avropa həyatında böyük sosial-siyasi dəyişikliklər baş verirdi. Utopik sosialistlər T.Mor (1478-1535) və T.Kampanella (1568-1639) dövlətçiliyin inkişafını, cəmiyyətdə ideal sosial-siyasi şəraitin qərarlaşmasını xüsusi mülkiyyətin ləğv edilməsində görürdülər.

Fransız nəzəriyyəçisi Jan Boden (1530-1596) xüsusi mülkiyyəti, ailə münasibətlərini və bəzi şəxsi hüquqları ilahi sferaya və təbii hüquqlara aid edirdi.

İngilis filosofu T.Hobbsun (1588-1679) fikrincə xalqın rifahı naminə hakimiyyətdə olan şəxs qanunların qəbul edilməsində, vergi yığılmasında qeyri-məhdud hüquqlara malik olmalıdır.

Marks və onun ardıcıllarının əsərlərində sosial problematik məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bu mövzu getdikcə sosial rifahın təmin edilməsini məlum eqalitar proqramına çevrilmişdir⁴.

Əsasən liberal nəzəriyyəni qəbul edən Aristotel və Platondan başlayaraq Kant və Qrotiusa qədər gəlib çatan idealist və liberal məktəbi təmsil edən siyasətşünaslar siyasəti bir işbirliyi və mənfəətlərin uzlaşdırılması prosesi kimi görürlər. İxtibas?

Realist məktəbin nümayəndələri isə siyasəti daha çox rəqabət prosesi və hətta mənafe rəqabəti kimi qəbul edirlər. Siyasət eyni zamanda siniflərarası rəqabətdir. Yaxud istehsal vasitələri üzərində rəqabətdir. Əmək və sərmayə arasındakı, burjuaziya və proletariat arasındakı rəqabət, yaxud qarşıdurmadır⁵.

Siyasi proseslər getdikcə daha mürəkkəb xarakter daşıyır, cəmiyyətin idarə olunmasında əhəmiyyətli rol oynamağa başlayır. Siyasətin təhlili əsasında böyük bir kompleks

³ Smirnov, Sidorina, a.g.ə., s. 123.

⁴ Smirnov, Sidorina, a.g.ə., s. 123.

⁵ Hikmət Babaoğlu, *Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər (dərslük)*, Bakı, Çinar Çap, 2010, s.87.

siyasi elmlər formalaşaraq burada yaranan nəzəri və tətbiqi məsələlərin həllinə yardım edir.

XVIII əsrin fransız filosoflarından olan Ş.Monteskye, M.Volter, D.Didro, R.Holbax, J.Lametri, J.J.Russo və digərləri hakimiyyət bölgüsünə dair mühüm sosial ideyaları, ictimai sazişdən yaranan dövlət barədə, insanın təbii hüquqları kimi mülkiyyət azadlığı və təhlükəsizlik hüququ barədə, söz, fikir və vicdan azadlığı barədə və xalqların qeyri-məhdud suvereniteti barədə fikirləri inkişaf etdirmişlər⁶.

Alman klassik fəlsəfəsinin görkəmli nümayəndəsi Hegel (1770-1831) “vətəndaş cəmiyyəti” və dövlət anlayışlarını fərqləndirərək, vətəndaş cəmiyyətini dövlətdən asılı olmayan, xüsusi tələbatların və mənafelərin reallaşması sferası kimi səciyyələndirmişdir.

Onun fikrincə vətəndaş cəmiyyəti mövcud tələbatların və mənafelərin subyektlərinin xüsusi mülkiyyət və insanların ümumi formal birliyi əsasında həyata keçirilən qarşılıqlı fəaliyyəti kimi çıxış edir.

XIX əsrin I yarısına aid olan spesifik şəraitdə liberalizm ideyaları ön sıraya çıxdı. Liberalizm “vətəndaş azadlığı”nı xüsusi təşəbbüskarlıq azadlığı, sahibkarlıq, müqavilə, söz, vicdan, mətbuat və s. azadlığı kimi başa düşürdü. Bu konsepsiyaya görə dövlət şəxsiyyətin “vətəndaş azadlığı”na əsaslanan təhlükəsizliyini, xüsusi mülkiyyətini təmin etməlidir.

XIX əsrin I yarısından sosialist (kollektivçi, kommunist) nəzəriyyələr İngiltərədə, xüsusilə Fransada geniş yayılmağa başladı. Onların fikrincə sənaye çevrilişi yeni cəmiyyətin yaranmasına səbəb olmuşdur və bu şəraitdə insanların rifahını yüksəldəcək, işsizliyi aradan qaldıracaq ən uğurlu cəmiyyət kommuna tipli cəmiyyət ola bilər. (S.Simon, Ş.Furye, P.Leri və s.)

Sosialist ideologiyasının əsas istiqamətləri XX əsrin başlanğıcında inkişaf etməyə başlamışdır. XIX əsrin ikinci yarısında sosialist partiyaların fəaliyyəti nəticəsində marksizm ideologiyası artıq bir doktrina kimi yayılmağa başladı.

Bu dövr ərzində sosial siyasətin müxtəlif modelləri formalaşmağa başladı. Bunlardan biri də kommunist modelidir. Sosial siyasətin bu modelindən marksizm ideologiyasının hakim olduğu sosialist ölkələrdə istifadə edirlər.

Bu dövrdə sosial-demokrat nəzəriyyəçilər (F.Lassal) belə hesab edirdilər ki, sosial məsələlər inqilabın deyil, elmin, istehsalın köməyi ilə həll edilməlidir. Həmin dövrün anarxistləri isə dövlət hakimiyyətini inkar edir, onun ictimai özünüidarə ilə əvəz olunmasını istəyirdilər.

XIX əsrdə Azərbaycanda A.A.Bakıxanovun, M.Ş.Vazehin, M.F.Axundovun, H.B.Zərdabının və digərlərinin sosial-siyasi fikrin inkişafında xüsusi rolu olmuşdur.

⁶ Евгений Бабосов, **Общая социология: Учеб. пособие для студентов вузов**, Тетра Системс, 2004, с.53.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri artıq sosial-siyasi fikir tarixində yeni meyillər yaranmağa başladı. Bu dövrdə sosialist, sosial-demokrat və bolşevizm ideologiyası üstün yer tuturdu.

Həmin dövrdə Azərbaycanda da sosial-siyasi və ədəbi fikir yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Həmin dövrün sosial-siyasi fikrin görkəmli nümayəndələri M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, M.Ə.Rəsulzadə və başqaları idilər. Onların sosial siyasi baxışlarında sosial ədalət və bərabərlik ideyaları əsas yer tuturdu.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri sosial-demokratik ideyalar daha geniş yayılmağa başlamışdır. 1899-cu ildə alman sosial-demokratlarının görkəmli nümayəndəsi Eduard Bernşteynin nəşr etdirdiyi “Sosializmin zəmini və sosial-demokratiyanın vəzifələri” adlı kitabı da bu ideyalardan bəhs edirdi.

Qədim tarixə malik Azərbaycanda ibtidai icma quruluşu dövründə qocaların və əmək qabiliyyətsiz şəxslərin saxlanması adətlərə görə qəbilənin əmək qabiliyyətli şəxsləri tərəfindən həyata keçirilirdi, quldarlıq cəmiyyətində isə qulların qocalığa və əmək qabiliyyətini itirməyə görə hər hansı təminat forması olmamışdır.

Müxtəlif mənbələrdə quldarlıq dövründə hərbi xidmət veteranları üçün Qədim Yunanıstanda pensiyaların verilməsi və Qədim Romada xidməti torpaq payının verilməsi ilə mükafatlandırılması göstərilir⁷.

Feodalizm dövründə müsəlman dünyasının bir hissəsi olan Azərbaycanda bütün ictimai münasibətlər əsasən şəriət qanunları ilə tənzimlənirdi. Feodalizm dövründə sosial təminatın növləri əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin sosial cəhətdən təminatı xarakteri deyil, ancaq mükafat xarakteri daşıyırdı.

Qeyd edək ki, bu anlayış hazırkı mənanı alana kimi uzun bir tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Hər bir tarixi mərhələdə dövlət öz funksiyasını müəyyən istiqamətlərə doğru dəyişdirmiş və fəaliyyət sahəsini genişləndirmişdir. Bəzi hallarda sosial siyasət anlayışını sosial sabitlik anlayışı ilə əlaqəli olaraq işlədirlər. Bu anlayışları müqayisə etmək üçün onların tarixinə qısa nəzər salaq.

Yeni yaranan sosial düşüncələrdə radikal tərəfi təmsil edən K.Marks və F.Engels “sosialist ideologiyası”nı irəli sürərək fəhlə sinfinin müdafiəsini həyata keçirmək üçün kapitalistlər sistemini kəskin tənqid edirdi.

Kapitalizm cəmiyyətin sinfi bölgüsünü sadələşdirirdi. Kapitalizm quruluşunda fəhlələr hüquqi cəhətdən azad olsalar da, istehsal vasitələri üzərində mülkiyyətdən məhrumdurlar. Nəticədə hüquqi cəhətdən asılı olan fəhlə sinfi iqtisadi cəhətdən kapitalistlərdən asılıdır. Bunları araşdıran K.Marks və F.Engels kapitalist quruluşunu maddəli köləlik adlandırmışlar.

⁷ Социальная политика, учебник, под общей редакцией Волгина Н.А. Москва, Издательство РАГС, 2003, с.482.

V.S.Andreyev, K.S.Batıgin və s. sosial təminat anlayışına tibbi yardımı, müalicəni, sanatoriya – kurort müalicəsi ilə təminatı və s. aid edirlər. İ.V.Quşin sosial təminat anlayışına ancaq pensiyanı və sosial xidməti aid edir.

Dövlət öz vətəndaşlarının sosial təminatlarını Konstitusiyaya və digər qanunvericilik aktlarına əsaslanaraq təmin edir, bütövlükdə vətəndaşların hüquqlarını müdafiə edir.

Cəmiyyət üzvlərinin sosial rifah vəziyyətinin yaxşılaşması sahəsində sosial siyasətin həyata keçirilməsi insanların bütövlükdə sosial vəziyyətinin yüksəldilməsinə, cəmiyyətdə sosial sabitliyin, ictimai rifahın, sosial ədalətin möhkəmlənməsinə gətirib çıxarır.

Cəmiyyətin sosial sferası dedikdə müxtəlif sosial, mədəni, etnik və s. qruplar arasında formalaşan sosial əlaqələr sistemi başa düşülür. Cəmiyyət inkişaf etdikcə onun xarakterinə uyğun sosial sfera yaranır.

Belə ki, ictimai sistem dəyişdikcə sosial sfera da dəyişir, yəni cəmiyyətin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq inkişaf edir. Cəmiyyətin müxtəlif sferaları içərisində sosial sfera özünəməxsusluğu ilə fərqlənir və bu fərqlilik insanların burada sosial fəaliyyətinin olmasında özünü göstərir. Sosial sferada insan fərd kimi deyil, sosial birlik kimi iştirak edir və fəaliyyət göstərir.

Marksizm nöqtəyi-nəzərindən sosiallıq intellektə malik olan bioloji varlıq olan insanın şüur və davranışının nəticəsidir. Buna qarşı hər hansı bir fikir yürütmək çətin olardı, yeganə olaraq bunu irad tutmaq olar ki, “insanın şüur və davranışının nəticəsi” olduqca mücərrəd bir anlayışdır. Beləliklə də, onun məzmununun mahiyyəti barədə araşdırma aparılması zərurəti vardır⁸.

İnsan amili, cəmiyyət həyatının sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni, intellektual və mənəvi potensialının təşkil edilməsi prosesində əhəmiyyətli rola malikdir. İnsan amili ölkə iqtisadiyyatının davamlı olaraq inkişafında əsas amil kimi çıxış edir.

Sosioloji baxımdan bəzilərinin həyatı və sosial təbəqədə mövcud olan mövqeyi mütəmadi dəyişə bilər və bu dəyişikliyi öncədən görmək mümkün ola bilər. Lakin bəzilərinin həyatı isə tənzimlənmiş və sabit şəkildə görünə bilər⁹.

Bütün müasir cəmiyyətlərdə olduğu kimi ölkəmizdə də vətəndaşların sosial prioritetləri vacib məsələlərdəndir. Bu prioritetlərin həlli sosial siyasətin mühüm istiqaməti olub, onun ən ümdə vəzifələrindən birini təşkil edir.

Vətəndaşların sosial prioritetləri ilk növbədə əhalinin həyat şəraitinin yüksəldilməsi, bu istiqamətdə nəzərdə tutulan bütün tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Sosial prioritetlər sırasına ilk növbədə təhsil, mədəniyyət, səhiyyə və digər xidmətlər, maddi təminatlar, sosial yardımlar, müavinətlər, təqaüdlər və s. daxildir. Qeyd edilən

⁸ Валентина Харчева, **Основы социологии**, учебник для студентов средних специальных учебных заведений, Москва, Логос, 2000, с. 15.

⁹ Cox Harold G. **Later life: the realities of aging**, New-York, Routledge, 1995, p.21.

sahələrin inkişafına vəsaitlər ayrılır, təhsil və mədəniyyət obyektləri, səhiyyə ocaqları inşa edilir, müasir avadanlıqlarla təchiz edilir, bir sözlə bu istiqamətdə ölkədə geniş miqyaslı və davamlı tədbirlər həyata keçirilir.

Bir sıra Avropa ölkələrinin alimləri belə hesab edirlər ki, SSRİ-də və Şərqi Avropa ölkələrində inzibati komanda idarəçiliyi sisteminin iflası uğramasının əsas səbəbi dövlətin sosial problemlərin həllinə külli miqdarda vəsait ayırması və bu vəsaitin çox az səmərə verərək iqtisadiyyatı zəiflətməsidir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə isə qeyd edilən sahəyə çoxlu vəsaitin ayrılması isə sosial sahələrdə çalışan işçilərin sayının süni artımına və bu sahədə qeyri-məhsuldarlığa səbəb olar ki, bu da büdcə defisitinin artması ilə nəticələnər.

Sosial sahədə aparılan elmi tədqiqatlarda Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin sosial siyasətindən də geniş bəhs edilir. Qeyd edək ki, hələ XX əsrin 70-80-ci illərində Cənub-Şərqi Asiya dövlətləri özünəməxsus aktiv sosial siyasət xətti yeritmişlər. Dövr dəyişdikcə isə bu sosial siyasət proqramı dəyişib başqa istiqamətə yönəldi. İnsan amilinin rolu ön plana çıxdı və bu ölkələrdə sosial vəziyyət daha da inkişaf edərək vətəndaşların yüksək həyat səviyyəsinə və rifah halına nail olundu.

Nəticə

Ötən əsrin 60-cı illərində dünyanın bir sıra alimləri inkişaf etmiş ölkələrin sənayedə inkişaf etmiş ölkələr sırasına keçmələri ilə əlaqədar olaraq müxtəlif fikirlər səsləndirmişlər. Onlar qeyd edirdilər ki, iqtisadi inkişafın sənaye və informasiya mərhələsində həlledici mənbə artıq maddi deyil, insan faktorudur. Elmi biliklərdən, təhsil səviyyəsindən asılı olaraq insanın vəziyyətə sürətlə adaptasiya olmaq bacarığı, şəxsi cavabdehliyi və şüurluluğu təkcə müasir istehsalın təhlükəsizliyindən deyil, həmçinin onun sonradan təkmilləşdirilməsi imkanlarından da asılı olur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

1. Hikmət Babaoğlu, **Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər (dərslük)**, Bakı, Çinar Çap, 2010, s.87.
2. Harold G. Cox. **Later life: the realities of aging**, New-York, Routledge, 1995.
3. Евгений Бабосов, **Общая социология**, учеб. пособие для студентов вузов, Тетра Системс, 2004, с.53.
4. Валентина Харчева, **Основы социологии**, учебник для студентов средних специальных учебных заведений, Москва, Логос, 2000, с. 15.
5. Леонид Куликов, **Основы социологии и политологии**, учебное пособие, Москва, издательство «Финансы и статистика», 2005.

6. Сергей Смирнов, Татьяна Сидорина, **Социальная политика**, Москва, издательский дом ГУ ВШЭ, 2004, с.122.
7. **Социальная политика**, учебник, под общей редакцией Волгина Н.А., Москва, издательство РАГС, 2003, с.482.

MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Məlikli Günel Qurbanəli qızı – AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutu, “Sosial psixologiya” şöbəsinin müdiri, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan, Bakı.

Melikli Gunel Kurbaneli – Doctor of Philosophy in political sciences, associate professor, ANAS Institute of Philosophy, Azerbaijan, Baku.